

Mikola Paszkiewicz

РОЛЯ АЎТАРСКАЙ КАЗКІ Ў ВЫХАВАННІ ДЗЯЦЕЙ

Казка з'яўляецца унікальнай крыніцай ведаў для дзяцей і надзвычай дзейсным матэрыялам у працэсе іх выхавання. Яна найперш адрасавана тым, хто толькі пачынае вучыцца спасцігаць таямніцы свету, асэнсоўваць, размяжоўваць і ацэньваць непазбежных спадарожнікаў жыцця чалавека – добро і зло. У скарбонцы беларускай вуснай народнай творчасці ёсць нямала казак, у якіх "арганічна спалучаецца мастацкі вопыт народа з шматгадовым вопытам народнай педагогікі, дзе ўлічаны і ўзроставыя асаблівасці слухачоў, і прынцыпы даступнасці, паслядоўнасці і інш." [2, с. 8]. Казкі перадаюцца з пакалення ў пакаленне як адлюстраванне няпростых узаемасувязяў людзей са светам рэальным ці створаным фантазіяй чалавека, прыносяць асалоду маленькім слухачам або чытачам ад магчымасці адкрываць для сябе гэты свет. Яны таксама выходзяць эстэтычны густ дзяцей, спрыяюць выпрацоўцы ў іх навыкаў успрымання, запамінання і ўзнаўлення інфармацыі.

Беларуская казка ўжо даўно выйшла за межы вуснапэтычнай творчасці і стала адметнай прыметай творчасці многіх беларускіх пісьменнікаў. Так, да жанру казкі звяртаўся класік беларускай літаратуры Я. Колас, які напісаў цэлы цыкл апавяданняў, аб'яднаўшы іх агульнай назвай "Казкі жыцця". Творы з казачнымі сюжэтамі адзначаюцца ў літаратурнай спадчыне народнага паэта Беларусі М. Танка, пісьменнікаў З. Бядулі, У. Дубоўкі, А. Якімовіча, М. Лужаніна, В. Віткі, У. Караткевіча і інш.

Сёння плённа працуюць у жанры казкі як пісьменнікі старэйшага пакалення, так і тыя, хто засведчыў сваю прысутнасць у беларускай літаратуры ў апошнія дзесяць-пятнаццаць гадоў. У нас няма магчымасці назваць кожнага з пісьменнікаў, хто радаваў і радуе беларускіх дзетак сваім майстэрствам стварэння казачнага, дзівоснага, непаўторнага свету, які ці то набліжаны да рэалій сапраўднага жыцця, ці то напоўнены неверагоднымі фантастычнымі прыгодамі казачных персанажаў. Як ілюстрацыйным матэрыялам для назіранняў мы абмяжуемся толькі казкамі "Разумны пеўнік" Уладзіміра Ліпскага і "Кропелька" Яраслава Пархуты.

Фабула казкі "Разумны пеўнік" нескладаная, ды і персанажы яе тыя ж, якія жывуць і дзейнічаюць у шэрагу беларускіх народных казак пра жывёлаў. Аўтар казкі распавядае пра тое, што жылі ў сяброўстве і згодзе дзядуля і пеўнік. Неяк не ўтрымаўся пеўнік ад спакусы сам-насам апынуцца з прыродай і завяла яго сцяжынка ў лес, дзе "трава высокая, дрэвы вялікія, жучкоў і зязюлек розных не злічыць". Але давалося непаседу-пеўніку сярод дзівоснага хараства прыроды сутыкнуцца з пагрозай – ваўком і лісам. Пеўнік паспеў схавацца пад корч і накрыцца лістком. Сцішыўся ён, бедненькі, і чуе, як скардзяцца заўзятыя ворагі многіх жывых істотаў адзін другому:

- Вой, як есці хочацца! – стогне воўк.

- І ў мяне жывот пусты, – скардзіцца ліс. – Нічога з учарашняга дня не еў.

– Чуў я, браце ліс, што недзе на ўзлеску хатка стаіць, а ў ёй певень і дзядуля жывуць.

– Вось бы нам да іх! – аблізнуўся ліс. – Мне б і пеўніка ханіла. Толькі дзе ж тая хатка?

Паспрабавалі воўк і ліс выведаць у воблачка, дзе жывуць пеўнік і дзядуля, але яно адмовілася сказаць праўду і такім чынам уступаць у сумніўны хаўрус з ворагамі. Аднак не здолеў пазбегнуць пеўнік бяды: усё ж такі трапіў у лапы драпежнікаў. І пачалася спрэчка паміж воўкам і лісам:

- Адступіся, воўк, гэта мой абед!

- Чаму твой? – раззлаваўся воўк.

- Певень малы, худы, якраз мне аднаму, – сказаў ліс.

- А я галодны застануся? – зароў воўк.

Нацярпеўся страху пеўнік, але тым не менш кемліваць і хітрасць дапамаглі яму ўрэшце выблытацца са складанай сітуацыі і разам з дзядулем перамагчы драпежнікаў.

Прачытаўшы казку, няцяжка зрабіць выснову, што яна стылізаваная пад казачныя сюжэты, характэрныя для вуснай народнай творчасці беларускага народа. Пачынаецца казка традыцыйным зачынам: "жылі-былі...". Ім падкрэсліваецца аддаленасць ад чытача ў прасторы і часе месца, дзе разгортваецца падзеі, што інтрыгуе ўспрымальніка тэкставай інфармацыі, выклікае ў дзіцяці дадатковую цікавасць да зместу казкі. Першыя два сказы казачнага сюжэта невялікія і лёгкія для ўспрымання і запамінання: "Жылі-былі дзядуля і пеўнік. Дружна жылі, у згодзе". Асноўная сэнсавая нагрузка ў зачыне кладзецца на словы *дружна* і *згода*. Тым самым пісьменнік, уводзячы адрасата ў казачную рэчаіснасць, настройвае чытцкую аўдыторыю на аптымістычны лад, падкрэслівае, што найперш добрачылівыя адносіны паміж персанажамі, якія жывуць і дзейнічаюць у казачным свеце, з'яўляюцца асновай іх шчаслівага жыцця.

Аднак шчасце – з'ява пераменлівая. Трэба быць пільным, бо ў любы момант яно можа быць парушанае, асабліва калі не прыслухоўвацца да парадаў дарослых, якія імкнуцца жыць і дзейнічаць, абпіраючыся на ўласны і чужы вопыт. Пеўнік павёў сябе залішне самаўпэўнена і напаткаў бяду, што выявілася ў вобразах ваўка і ліса. Пісьменнік "уключае" маленькага чытача ў працэс суперажывання пеўніку: ці заўважаць добрага, але легкадумнага персанажа казкі сквапныя драпежнікі? Як будзе паводзіць сябе птушка ў крытычнай сітуацыі? Ці здолее добры і вясёлы пеўнік абысці бяду? Гэта тыя пытанні, на якія адрасат казкі чакае адказу і, відавочна ж, спадзяецца на тое, што лёс уратуе цікаўнага да ўсяго, дапытлівага пеўніка. Яны таксама падштурхоўваюць адрасата да актыўнага мыслення, вобразнага ўялення, супастаўлення рэалій, створаных фантазіяй пісьменніка, з рэальным жыццём.

У вобразах ваўка і ліса, якія маюць намер з'есці пеўніка, увасабленае зло. Яны з'яўляюцца сябрамі-аднадумцамі толькі да таго часу, пакуль аб'яднаныя адным жаданнем: знайсці сваю ахвяру і пазбавіцца голаду. Спаймаўшы ж пеўніка, воўк і ліс становяцца ворагамі-канкурэнтамі ў барацьбе за "абед". Каб падкрэсліць ваяўнічасць характару адмоўных казачных персанажаў, пісьменнік уключае ў тэкст словы з выразнай негатыўнай эмацыянальна-экспрэсіўнай афарбоўку. Прычым, як гэта і бывае паводле заканамернасці будовы казачных

сюжэтаў, увасабленем злых намераў з'яўляецца воўк: ён закрычаў *хрыпатым* голасам, моцна *раззлаваўся*, *зароў*, пагражае не толькі пеўніка, але і дзядулю *праглынуць*. Эмацыянальнасць выказвання прыкметна ўзмацняецца і дзякуючы выкарыстанню ў тэксце пытальных і клічных сказаў. І лексічныя сродкі, і інтанацыйнае афармленне фраз скіраваныя на тое, каб выклікаць у чытача ўнутраны маналог-разважанне: ці ж гэта справядліва – крыўдзіць слабейшага, бездапаможнага, нікім не абароненага?

Сюжэтная лініі казкі мае дынамічны характар. Гэта падтрымлівае і ўвесь час узмацняе цікавасць чытача да развіцця дзення, жаданне даведацца пра тое, ці пераможа дабро зло. Урэшце пеўнік "крыху ачомаўся ад страху", не разгубіўся, ацаніў належным чынам сітуацыю і выявіў сваю кемлівасць:

– *Не злуйся, воўк, – сказаў ён ціхім голасам, – наблізу мой дзядуля жыве. Вунь ягоная хатка пад чорным дахам. Адпусці мяне, дык я папрашу, каб ён вам добрую вячэру падрыхтаваў.*

Падумалі-падумалі воўк з лісам і адпусцілі пеўніка.

Заўважым, што пеўнік, ацаніўшы складанасць сітуацыі, у якой апынуўся, не стаў выяўляць сваю залішняю эмацыянальнасць, непатрэбную мітуслівасць ці агрэсіўнасць. Ён дзейнічаў так, як гэта зрабіў бы і чалавек, апынуўшыся ў аналагічнай небяспечнай сітуацыі. Не сіла, а розум, адэкватныя паводзіны – вось што можа ўратаваць таго, хто сутыкнуўся з нахабствам, празмернай агрэсіяй. На бяду пеўніка, як гэтага і трэба было чакаць, адгукнуўся яго гаспадар і сябар – дзядуля. Ён дапамог выблытацца з непрадбачанай для пеўніка жыццёвай рэальнасці, паклікаўшы на дапамогу сабаку – надзейнага сябра чалавека:

– *Дзед, вынось вячэру!*

– *Але, але, – пачуўся з хаты дзядулеў голас, – расхінайце мех, я ўкіну туды барана.*

Воўк і ліс расхінулі пад акном вялікі мех. Акно расчынілася, і нешта жывое бух туды! Воўк закінуў мех на плечы і бягом у лес. Ліс за ім ледзь паспяваў.

Спыніліся, развязалі матузок. А з меха – я-як выскачыць сабака! Ды вялізны- вялізны! Злосны-злосны! Сабака як загыркаў, як забрахаў на ўвесь лес! Воўк з лісам ад нечаканасці ледзь не пападалі. Ім падалося, што на іх нападае страшэнны звярына.

– *Вой! Вой! Ратуйце! – закрычалі яны ў два галасы і далі дзёру.*

Як бачым, розум, аднадумства, сяброўства дапамаглі знайсці выйсце з цяжкага становішча пеўніку, перамаглі зло і яшчэ больш ўмацавалі дружбу казачных персанажаў.

Дзейнымі асобамі аўтарскіх казак могуць выступаць і розныя з'явы прыроды: рэчка, крынічка, зорка, вясна, восень і інш. Гэтыя вобразы набываюць алегарычны змест і ўвасабляюць у сабе супярэчнасці жыцця чалавека. Так, аб'ектам казкі-апавядання Яраслава Пархуты "Кропелька" стала звычайная кропелька вады. Яна, прадвесніца блізкае вясны, з'явілася на ледзяшы, азірнулася навокал і ўзрадавалася таму, што адбываецца ў прыродзе: "Ад зімовага сну абуджаўся агародчык, на прызбе сакаталі куры, у небе над хатай звінеў жаваранак". Аднак радасць Кропелькі была няпоўная, бо "яшчэ спала рачулка, скаваная тоўстым лёдам". Кропелька намерылася дапамагчы рачульцы,

яна "доўга не думала, як гэта зрабіць, – узяла і саскочыла на дол". Неабачлівая, яна пераацаніла свае сілы і апынулася ў гурбе снегу. Спалохаўшыся, Кропелька закрычала: "А-ей! Ратуйце!" Крык Кропелькі быў пачуты яе сяброўкамі, яны аб'ядналіся ў ручаінку, адшукалі ў лёдзе трэшчынку, злучыліся з рачулкай і агульнымі намаганнямі дапамаглі ёй вызваліцца ад лядовага панцыра.

Падтэкст казкі відавочны, ён добра выўляецца ў выслоўях беларускага народа "Адна пчала мёду не наносіць" ці "Добра там жывецца, дзе гуртам сеецца і жнецца". У казцы вывад робіцца цераз прызму светаўспрымання, ацэнкі жаваранка, які здзіўляўся і захапляўся ўбачаным з вышыні птушынага палёту:

- *Вось што значыць у дружбе жыць!*
- *Вось што значыць разам адну справу рабіць!*
- *І маленькая Кропелька сілу мае, калі заадно з іншымі!*

Казка мае і пазнавальны характар. Дзіця, чытаючы тэкст, атрымлівае ўяўленне пра тое, якія перамены заўважаюцца ў прыродзе з надыходам вясны, што адбываецца са снегам, калі пачынае прыгваць сонейка, якой сілай валодае вада, зліваючыся ў магутны паток.

Неабходна звярнуць увагу на тое, што казка В. Пархуты мае не толькі павучальны і пазнавальны змест: як пераважная большасць казак, яна таксама скіравана на эмацыйнае ўздзеянне. Аўтар разгортвае сюжэтную лінію тэксту так, каб маленькі адрасат інфармацыі суперажываў Кропельцы і яе сяброўкам. Таму спрыяе, напрыклад, актыўнае выкарыстанне дзеясловаў, якія выўляюць псіхалагічны стан Кропелек – іх спалоханасць, разгубленасць, мізэрнасць перад сілай прыроды: *ратуйце, гіну, кінулася, правалілася, закрычала*. Радасць жаваранка, прадвесніка хуткага набліжэння вясны, перадаецца з дапамогай слоў *звінеў і вызвоньваў*. Першыя два сказы канцоўкі казкі пачынаюцца анафарычным паўторам *вось што значыць*, які ўзмацняе выказаную думку, надае рытмічную арганізацыю радкам. Эмацыянальнасці садзейнічае і інтанацыйнае афармленне фраз у выглядзе клічных сінтаксічных канструкцый.

Такім чынам, аўтарская казка, як і казка народная, скіраваная на тое, каб абудзіць у маленькага чытача думку, вобразнае ўяўленне, уменне распазнаваць і размяжоўваць дабро і зло, эмацыйна адгукацца на тое, пра што распавядаецца ў тэксце. Яна заключае ў сабе дыдактычна-павучальны і пазнавальны сэнс, які праецыруецца на штодзённую рэчаіснасць. Казкі, створаныя пісьменнікамі, таксама адлюстроўваюць "прасцейшыя ўзаемасувязі паміж прадметамі, жывымі істотамі, паміж дзеяннем і яго вынікам" [1, с. 319] вучаць любіць усё прыгожае на зямлі.

Літаратура:

1. Беларускі фальклор: Хрэстаматыя / Склад. К.П. Кабашнікаў, А.С. Ліс, А.С. Фядосік, І.К. Цішчанка. – Мінск, Выш. шк., 1985. – 449 с.
2. Кабашнікаў К.П., Барташэвіч Г.А. Сустрэчы з казкай / Мінск, Нар. асвета, 1984. – 96 с.

THE ROLE OF THE FAIRY TALE IN THE EDUCATION OF CHILDREN

Summary: A fairy tale is both a unique source of knowledge for children and a highly effective educational material. Firstly, it is intended for those who are only starting to learn how to understand the mysteries of the world, and to differentiate and analyse the unavoidable human life companions – good and evil. The Belarusian national art treasure includes a number of fairy tales in which "the harmony between the people's artistic experience and perennial national pedagogy experience is reached", and in which the age of listeners, the principles of accessibility, consecutiveness, etc. are taken into account." [2 p. 8]. Fairy tales, as a reflection of complex mutual relationships between people and the fantasy world or the real world, are passed on to generations of children. They bring joy to the young listeners or readers as they make it possible to reveal that special world. They also promote the development of aesthetic taste of children, shaping the habits of perceiving, memorising and retrieving information.

Key words: Belarusian fairy tales, Uladzimir Lipinski, Jaraslav Prhute.

(Sažetak na engleski prevela
Romana Čačija, viša lektorica)

Author: Mikola Paškevič, viši predavač
Sveučilište u Brestu, Bjelorusija

Review: Život i škola, br. 22 (2/2009.), god. 55., str. od 185. do 189.

Title: Uloga autorske bajke u odgoju predškolske djece

Categorisation: stručni rad

Received on: 4. svibnja 2009.

UDC: 821.161.3.343.09
37.022

Number of sign (with spaces) and pages: 9.842 (:1800) = 5.467 (: 16) = 0,341